UDK 378.147:811.111’276.6:656

LOGISTIKA HUJJATLARI ASOSIDA TRANSPORT-LOGISTIKA TALABALARINING KASBIY INGLIZ TILI KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Mamajanova G‘uncha Xemrayevna

Toshkent davlat transport universiteti assistenti

Orcid: https://orcid.org/0000-0002-9817-111X

Annotatsiya: Maqolada transport-logistika yo‘nalishi talabalarining kasbiy ingliz tili ko‘nikmalarini haqiqiy logistika hujjatlari asosida shakllantirish metodikasi asoslanadi. Hujjat matnining tuzilishi, undagi terminlarning yasalish qonuniyatlari va hujjat atrofidagi yozma muloqot bir butun o‘quv jarayoni sifatida ko‘rib chiqiladi. Hujjat zonalari bo‘yicha o‘qish, terminni yasalish modeli bo‘yicha tahlil qilish va nomuvofiqlik haqida xabar yozishdan iborat to‘rt bosqichli o‘quv sikli taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: logistika hujjatlari, avtentik materiallar, o‘qish kompetensiyasi, termin yasalishi, freym tahlili, lingvopragmatik yondashuv, ESP

A METHODOLOGY FOR DEVELOPING PROFESSIONAL ENGLISH SKILLS OF TRANSPORT AND LOGISTICS STUDENTS ON THE BASIS OF LOGISTICS DOCUMENTS

Abstract: The article substantiates a methodology for developing professional English skills of transport and logistics students on the basis of authentic logistics documents. The structure of a document, the word-formation patterns of its terms and the written communication around the

document are treated as one integrated learning process. A four-stage learning cycle is proposed, consisting of zone-based reading, pattern-based analysis of terms, work with discrepancies and the writing of a discrepancy notice.

Keywords: logistics documents, authentic materials, reading competence, term formation, frame analysis, linguo-pragmatic approach, ESP

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА У СТУДЕНТОВ ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ НА ОСНОВЕ ЛОГИСТИЧЕСКИХ ДОКУМЕНТОВ

Аннотация: В статье обосновывается методика формирования профессиональных навыков английского языка у студентов транспортно-логистического направления на основе аутентичных логистических документов. Структура документа, словообразовательные модели его терминов и письменная коммуникация вокруг документа рассматриваются как единый учебный процесс. Предлагается четырёхэтапный учебный цикл: чтение по зонам документа, анализ терминов по словообразовательным моделям, работа с расхождениями и написание уведомления о расхождении.

Ключевые слова: логистические документы, аутентичные материалы, читательская компетенция, терминообразование, фреймовый анализ, лингвопрагматический подход, ESP

Kirish: Logistika mutaxassisining ish kuni hujjatlar bilan o‘tadi: yuk xati, qadoqlash varaqasi, tijorat hisob-fakturasi, kelib chiqish sertifikati, bojxona deklaratsiyasi. Xalqaro tashuvda bu hujjatlarning aksariyati ingliz tilida to‘ldiriladi va o‘qiladi, bitta noto‘g‘ri tushunilgan qator esa yukning chegarada to‘xtashiga yoki to‘lovning kechikishiga olib keladi. Shunga

qaramay, til darslarida talaba odatda umumiy mavzudagi matnlar bilan ishlaydi va hujjatni birinchi marta amaliyotda ko‘radi.

Muammo shundaki, hujjat uzluksiz matn emas: u zonalarga bo‘lingan, qisqartma va raqamlarga boy, ma’lumot esa jadval qatorlarida joylashgan. Oddiy matnni o‘qish ko‘nikmasi hujjatni o‘qishga o‘tmaydi. Maqolaning maqsadi logistika hujjatlari asosida kasbiy ingliz tili ko‘nikmalarini – o‘qish, termin tahlili va yozma muloqot – shakllantirish metodikasini asoslashdir. Dolzarbligi shundaki, hujjatlar mavjud tadqiqotlarda ko‘pincha o‘quv materiali sifatida tilga olinadi, ammo ular bilan ishlashning tizimli tartibi kam ishlab chiqilgan.

Adabiyotlar tahlili: Logistika talabalari ingliz tilida o‘qish kompetensiyasini avtentik materiallar asosida rivojlantirishning lingvodidaktik mexanizmlari tavsiflangan bo‘lib, bunda real matnlar o‘qish ko‘nikmasining asosiy vositasi sifatida ko‘rsatilgan [1]. Terminologiyani o‘qitishga lingvopragmatik yondashuv talabalarning kasbiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish vositasi sifatida asoslangan [2]. Logistika bo‘limi uchun ESP dasturini loyihalashda kasb egalari, o‘qituvchilar va talabalarning qarashlari o‘rganilgan [3]. Nazariy asos sifatida ESP ga ko‘p tarmoqli yondashuv [4] hamda o‘quvchiga yo‘naltirilgan, ya’ni o‘rganish jarayonini markazga qo‘yuvchi yondashuv [5] xizmat qiladi.

Til birliklarining o‘ziga qaratilgan ishlarda logistika terminlarining morfologik yasalish modellari, ayniqsa, derivatsiya yo‘li bilan hosil bo‘lishi tahlil qilingan [6], ingliz tilidagi transport logistikasi terminologiyasi esa freym tahlili asosida tizimlashtirilgan [7]. Shunday qilib, o‘qish, termin yasalishi, tushunchaviy freym va muloqot alohida tadqiq qilingan, biroq ularning hujjat misolida yagona o‘quv jarayoniga birlashtirilishi ochiq masala bo‘lib turibdi.

Manbalarni tahlil obyekti bo‘yicha guruhlash bu bo‘shliqni aniqroq ko‘rsatadi. Birinchi guruh ishlar matn bilan ishlash ko‘nikmasiga [1], ikkinchisi muloqot ko‘nikmasiga [2], uchinchisi til birligining o‘ziga [6, 7] qaratilgan, kurs mazmunini loyihalash masalalari esa alohida nazariy asosda ko‘riladi [3, 4, 5]. Hujjat esa bu to‘rtala yo‘nalish kesishgan nuqtada turadi: u o‘qiladigan matn, termin manbai va yozma muloqotning sababi bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi: Tadqiqotda nazariy tahlil, hujjat tuzilmasini tavsiflash va metodik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Dastlab logistika hujjatlarining to‘rt turi – yuk xati, qadoqlash varaqasi, hisob-faktura va bojxona deklaratsiyasi – tuzilishi bo‘yicha qiyoslandi va ularda takrorlanuvchi zonalar ajratildi. Keyin hujjatlarda uchraydigan terminlar yasalish modeli bo‘yicha guruhlandi. Uchinchi bosqichda manbalardagi tamoyillar asosida o‘quv sikli loyihalandi. Maqolada eksperiment natijalari keltirilmaydi, taklif etilgan metodika keyingi tajribada tekshirilishi nazarda tutiladi.

Tahlil va natijalar: Hujjat tuzilmasining tahlili uning beshta takrorlanuvchi zonaga ega ekanini ko‘rsatdi: sarlavha va raqam, taraflar (jo‘natuvchi, qabul qiluvchi, tashuvchi), yukning tavsifi, shartlar va imzolar. Bu zonalar ingliz tilidagi transport logistikasi terminologiyasining freym tuzilmasiga mos keladi: har bir hujjat «tashish» freymining tegishli bo‘laklarini – ishtirokchi, yuk, yo‘nalish, transport vositasi va shartlarni – to‘ldiradi [7]. Shu asosda metodikaning to‘rt bosqichi shakllantirildi va ular uchta muammoga javob beradi.

Birinchi muammo – hujjatni uzluksiz matn sifatida o‘qish. Talaba yuk xatini boshidan oxirigacha o‘qishga urinadi va muhim ma’lumotni topa olmaydi. Yechim sifatida zonalar bo‘yicha o‘qish tartibi qo‘llanadi: avval talaba hujjat turini va maqsadini aniqlaydi, so‘ng har bir zonaga bitta savol

qo‘yadi (kim? nima? qayerdan va qayerga? qanday shart bilan?) va javobni faqat shu zonadan izlaydi. Masalan, xalqaro avtomobil yuk xatida (CMR) jo‘natuvchi, qabul qiluvchi va yuk joylashtirilgan joy alohida katakchalarda beriladi; talaba katakcha raqamiga qarab ma’lumotni topadi, so‘ngra qadoqlar soni va og‘irlikni qadoqlash varaqasi bilan solishtiradi. Avtentik hujjatlarga tayanish o‘qish kompetensiyasini real vaziyatga yaqinlashtiradi [1].

Ikkinchi muammo – terminni yodlash o‘rniga uning yasalishini ko‘rmaslik. Terminlar yasalish modeli bo‘yicha qarab chiqilsa, ular kichik tizimlarga ajraladi [6]. Shaxs yoki tashkilotni bildiruvchi birliklar -er, -or va -ee qo‘shimchalari bilan yasaladi: forwarder, consignor, consignee. Jarayon va holatni bildiruvchi birliklar -ing, -ance, -ment bilan hosil bo‘ladi: warehousing, clearance, handling, shipment. Murakkab birliklar esa ikki so‘zning qo‘shilishidan paydo bo‘ladi: backorder, stockkeeping, cross-docking. Talaba “consignor” va “consignee” juftligida qo‘shimcha ma’noni ajratib, hujjatning qaysi zonasida kimning nomi yozilishini aniqlaydi. Bu usul yangi uchragan, masalan, “drawee” yoki “payee” kabi terminning ma’nosini taxmin qilishga imkon beradi. Shu orqali terminni mexanik yodlash o‘rniga yasalish qonuniyatidan foydalanish ko‘nikmasi shakllanadi.

Uchinchi muammo – hujjat atrofidagi yozma muloqotning o‘rgatilmasligi. Real ishda hujjat o‘qib bo‘lingach, ko‘pincha xat yoziladi: nomuvofiqlik topilsa, hamkorga xabar yuboriladi, ma’lumot aniqlashtiriladi. Lingvopragmatik yondashuv bunday xatni til qoidasi emas, muloqot maqsadi – so‘rash, ogohlantirish, kelishish – nuqtai nazaridan o‘rgatishni talab qiladi [2]. Shu sababli to‘rtinchi bosqichda talaba ikki hujjat (masalan, hisob-faktura va qadoqlash varaqasi) orasidagi farqni topadi va hamkorga xabar yozadi. Xat uch qismdan iborat: nomuvofiqlikni aniq ko‘rsatish (“the gross weight on the packing list is 1,240 kg, whereas the invoice states 1,420 kg”), oqibatni

ko‘rsatish va tuzatilgan hujjatni so‘rash. Talabaning pragmatik tanlovi – ohang, aniqlik va talabning darajasi – baholanadi.

To‘rt bosqichning ketma-ketligi quyidagicha: zonalar bo‘yicha o‘qish, terminlarni yasalish modeli bo‘yicha tahlil qilish, ikki hujjatni solishtirib nomuvofiqlikni topish va xabar yozish. Bosqichlar bir-biriga tayanadi: talaba zonani topmasa, terminni tahlil qila olmaydi, terminni tushunmasa, nomuvofiqlikni ko‘rmaydi. Hujjatlar murakkabligi bo‘yicha ham tartiblanadi: boshlang‘ich bosqichda hisob-faktura va qadoqlash varaqasi, o‘rtada yuk xati, yuqori bosqichda bojxona deklaratsiyasi va kelib chiqish sertifikati.

Metodikani bir hujjat misolida to‘liq ko‘rib chiqamiz. Talabaga “delivery note” – yetkazib berish varaqasi beriladi. Birinchi bosqichda u hujjat zonalarini topadi: sarlavha va raqam, yetkazuvchi va qabul qiluvchi, tovarlar jadvali, qabul qilish sharti va imzo. Ikkinchi bosqichda tovarlar jadvalidagi “ordered”, “delivered” va “outstanding” ustunlari nomlarini tahlil qiladi: o‘tgan zamon shaklidagi sifatdosh birinchi ikkitasida bajarilgan harakatni, uchinchisida hali bajarilmagan qismni ko‘rsatadi. Uchinchi bosqichda varaqadagi yetkazilgan miqdorni buyurtmadagi miqdor bilan solishtirib, yetishmaydigan qismni aniqlaydi. To‘rtinchi bosqichda yetkazuvchiga qisqa xat yozib, qolgan miqdor qachon yetkazilishini so‘raydi. Shunday qilib, bitta hujjat to‘rtala ko‘nikmani ketma-ket ishga soladi va talaba o‘rganganini bir butun vazifada qo‘llaydi.

Hujjatlarni o‘quv jarayoniga moslashtirishda uch daraja ajratiladi. Birinchi darajada hujjat to‘liq avtentik holda, faqat maxfiy ma’lumotlar o‘zgartirilib beriladi: bunday hujjat yuqori bosqich talabalari uchun mo‘ljallangan. Ikkinchi darajada hujjat qisqartiriladi, ya’ni ikkinchi darajali zonalar olib tashlanadi va asosiy maydonlar saqlanadi. Uchinchi darajada o‘qituvchi tuzilmasi avtentik hujjatga mos, biroq mazmuni soddalashtirilgan o‘quv hujjatini tuzadi. Talaba qaysi darajada ishlashidan qat’i nazar, hujjat

tuzilmasi o‘zgarmaydi, shu sababli birinchi darajaga o‘tganda yangi shaklga ko‘nikish kerak bo‘lmaydi. Darajalarni o‘zgartirish talabaning diagnostik topshiriq natijasiga qarab amalga oshiriladi.

Metodikaning dars tuzilmasi 80 daqiqalik juft mashg‘ulotga mo‘ljallangan. Dastlabki 15 daqiqada talaba hujjat turini aniqlaydi va zonalar bo‘yicha o‘qiydi. Keyingi 20 daqiqa terminlarni yasalish modeli bo‘yicha tahlil qilishga beriladi, bunda talaba terminlar jadvalini o‘zi to‘ldiradi. Navbatdagi 25 daqiqada juftlikda ikki hujjat solishtiriladi va nomuvofiqliklar ro‘yxati tuziladi. Yakuniy 20 daqiqa xabar yozish va hamkasbi bilan almashib tekshirishga ajratiladi. Uyga vazifa sifatida talaba shu hujjatning boshqa turi bo‘yicha yangi nomuvofiqlik topadi va tuzatish haqida qisqa xat yozadi. Bunday tartib hujjatni dars davomida bir necha marta ishlatish imkonini beradi.

Metodikaning mazmunini tanlashda ESP ning ikki tamoyili inobatga olinadi. Birinchisi – o‘rganish jarayonini markazga qo‘yish: materiallar talabaning bilish ehtiyojidan kelib chiqib tanlanadi [5]. Ikkinchisi – ko‘p tarmoqli yondashuv: hujjat bo‘yicha ishlash til o‘qituvchisi va fan o‘qituvchisining hamkorligini talab qiladi [4]. Til o‘qituvchisi hujjat tuzilmasini tushuntirish uchun logistika fani o‘qituvchisidan real hujjatlar to‘plamini oladi, fan o‘qituvchisi esa talabaning hujjatni to‘g‘ri to‘ldirgani bo‘yicha fikr bildiradi. Bu hamkorlik materialning kasbiy haqiqiyligini ta’minlaydi, kurs mazmunini esa kasb egalari va bitiruvchilarning qarashlariga yaqinlashtiradi [3].

Terminlar ustida ishlashda faqat yasalish emas, ma’nolar farqiga e’tibor ham zarur. “Consignee” va “consignor” kabi juftliklarni talabalar tez-tez adashtiradi, chunki ularning yozilishi deyarli bir xil. Bunday holda talabadan juftlikni hujjatning tegishli zonasi bilan bog‘lash so‘raladi: kim yukni

jo‘natadi va kim qabul qiladi. Shu usul -or va -ee qo‘shimchalari farqini mexanik yodlashdan saqlaydi va uni hujjatdagi vazifa bilan bog‘laydi.

Xatolarni tahlil qilish metodika samaradorligini kuzatishda yordam beradi. Talabalar odatda uch turdagi xato qiladi: raqam va o‘lchov birliklarini adashtirish (kilogramm bilan tonna, kub metr bilan palet), qisqartmani noto‘g‘ri ochish va shartni bildiruvchi ifodani yengil qabul qilish. Birinchi tur xatoni qisqartma va birliklar ro‘yxati, ikkinchisini zonalar bo‘yicha o‘qishdagi tekshiruv savoli, uchinchisini pragmatik tahlil bartaraf etadi. Masalan, “payment due within 30 days” ifodasi talabaga oddiy ma’lumot bo‘lib tuyuladi, aslida esa u shartnomaviy majburiyatni bildiradi va uni xatda aniq ko‘rsatish zarur.

Baholash uch mezon asosida olib boriladi: hujjatdan ma’lumot topish aniqligi, termin ma’nosini yasalish orqali taxmin qilish va xabarning pragmatik to‘g‘riligi. Har bir mezon uchun to‘rt darajali tavsif tuziladi va talaba o‘z natijasini darajalar bo‘yicha ko‘radi. Metodikaning cheklovi shundaki, u ma’lumotlarning maxfiyligi sababli real hujjatlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ishlatishga to‘sqinlik qilishi mumkin; bunda nomlar va raqamlar o‘zgartirilgan, ammo tuzilmasi saqlangan namunalar tayyorlanadi.

Xulosa: Logistika hujjatlari asosidagi metodika talabaning kasbiy ingliz tilini uch yo‘nalishda rivojlantiradi: hujjatni zonalar bo‘yicha o‘qish ko‘nikmasi, terminni yasalish modeli orqali tahlil qilish va hujjat atrofida pragmatik jihatdan to‘g‘ri xat yozish. Taklif etilgan to‘rt bosqichli sikl bu ko‘nikmalarni bitta jarayonga birlashtiradi va mazmunni hujjat murakkabligi bo‘yicha tartiblaydi. Metodikaning samaradorligini tekshirish keyingi tajriba-sinov ishining vazifasi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yuldasheva M. Lingvodidactic Mechanisms of Developing English Reading Competence of Logistics Students on the Basis of Authentic Materials // Oriental Journal of Philology. – 2026. – Vol. 6, № 3. – P. 218–226.

2. Safarova D.R. Developing Students' Professional Communication Skills Based on Linguo-Pragmatic Approach in Teaching Logistics Terminology // The Lingua Spectrum. – 2026.

3. Ulucay S., Demirel Ö. Perceptions of Professionals, Academicians and Current and Graduate Students on Designing an ESP Curriculum for Logistics Department // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2011. – Vol. 15. – P. 794–800.

4. Dudley-Evans T., St John M.J. Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 301 p.

5. Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 183 p.

6. Velikova G. Morphological Patterns of Logistics Term Formation. Derivation // Чуждоезиково обучение. – 2023. – Vol. 50, № 3. – P. 244–253.

7. Karavayskaya O.S. Frame Analysis of the English-Language Transport Logistics Terminology // Philology. Theory & Practice. – 2021. – Vol. 14, № 4.